

ІЗ ВОКАЛІЗМУ ПІВНІЧНОПІДЛЯСЬКОЇ ГОВІРКИ С. КАНЮКИ В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОРУБІЖЖЯ

*М. М. Ткачук, кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу діалектології,
Інститут української мови НАН України
(Київ, Україна)*

e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

*Дослідження присвячене аналізу ознак вокалізму української говірки с. Канюки на Північному Підляшші в Польщі. Мета статті – проаналізувати основні риси вокалізму – континуанти давніх вокалів *ǣ, *e, *o, *ę, що визначають особливий фонетичний портрет говірки, установити їхню типологізацію і з'ясувати динаміку. Особливістю розташування говірки є те, що на півночі від неї починається білоруський ареал, а західніше – польські діалекти, що потенційно може впливати на структуру її фонетичної системи. У цьому аспекті північнопідляські говірки поблизу Нарви ще не були об'єктом дослідження. Фонетичні риси інтерпретовано в ареалогійному плані з увагою до їхньої тяглості в інших українських, зокрема північнопідляських, говірках, білоруському та польському континуумах; на підставі доступних лінгвістичних джерел проаналізовано динаміку рис досліджуваної говірки.*

Аналіз дає підстави говорити про сталість фонетичних рис та український тип цієї говірки і її належність до північноукраїнського наріччя, оскільки більшість особливостей має ареальне продовження в інших північнопідляських говірках західнополіського говору. Білоруські риси мають спорадичний характер. Крім того, відзначено вплив польської мови як мови титульної нації, якою володіють усі говірконосії; він має виразну соціовікову забарвленість.

Ключові слова: *північнопідляська говірка, вокалізм говірки, фонетичні риси, континуанти вокалів, рефлекси *ǣ, *e, *o, *ę.*

Актуальність дослідження. Загальновідомим є факт, що латеральні говірки нерідко довше зберігають архаїчні риси на різних структурних рівнях. Водночас говірки, розташовані близько до інших діалектів (цієї чи інших мов), часто запозичують елементи контактних ідіомів; у них можуть витворюватися особливі діалектні риси, які формують їхній унікальний портрет, а часом і перехідний характер, і визначають подальший розвиток. З огляду на це, цінність досліджень таких діалектних зон – не лише у створенні вичерпного реєстру всіх мовних одиниць і явищ (як тих, що збереглися, так і нових, що виникли із розвитком говірки в нових функційних умовах), а й моделювання умов, принципів і чинників трансформації таких говірок.

У цьому плані увагу привертає говірка с. Канюки, гміна Заблудів Білостоцького повіту Підляського воєводства (пол. Kaniuki). Це невелика за кількістю носіїв (станом на 2021 рік проживало 38 осіб) українська північнопідляська говірка (за традиційною діалектною класифікацією – частина західнополіського говору північного наріччя української мови), розташована на північній межі поширення українських говірок на Північному Підляшші, якою умовно вважають р. Нарву (пол. Narew). Водночас дослідження лінгвістів, зокрема В. Курашкевича [11], авторів «Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB), свідчать, що українські говірки також поширені північніше від Нарви, де межують із говірками білоруськими; на заході ж ареал східнослов'янських говірок стикається з польськими діалектами. Закономірним є вплив на українські північнопідляські говірки й польського літературного ідіому – мови титульної нації. Таке географічне розташування й інші лінгвальні та позалінгвальні умови потенційно можуть впливати на структурні особливості говірок.

Метою дослідження є аналіз рефлексії давніх вокалів *ě, *e, *o, *e^l у говірці с. Канюки; типологізація вокальних рис Канюк, що формують їхній особливий фонетичний портрет як говірки, що розташована на мовному порубіжжі; визначення динаміки в репертуарі звуків з опорою на давніші лінгвістичні дослідження, а також інтерпретація рис говірки в плані ареалогійному з увагою до впливу інших контактних ідіомів – білоруських говірок та польської мови.

Матеріали й методи дослідження. Матеріал для аналізу записаний у травні 2023 року під час діалектологічної експедиції на Північне Підляшшя. Давніших матеріалів із досліджуваної говірки поки не віднайдено, що вивищує цінність діалектних записів із цих теренів як джерела пізнання. Водночас на північний захід поблизу Канюк розташована говірка Риболи, записи з якої подано в збірнику текстів «Голоси з Підляшшя» (ГП) та на картах (п. 7 за: [11]), які з огляду на типологічну й ареалогічну близькість важливі для зіставлення, як і наявні матеріали «Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB). Інтерпретацію фонетичного матеріалу на загальнослов'янському тлі забезпечують такі праці, як «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» (OLA) та «Діалектологічний атлас білоруської мови» (ДАБМ), без яких неможливо простежити розвиток фонетичних рис у мовному просторі. Для фонологічного аналізу застосовано аудіальний метод; для інтерпретації даних – дескриптивний та порівняльно-історичний методи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню фонетичних особливостей українських підляських говірок присвятили свої праці В. Курашкевич [11], М. Лесів [5], Ф. Чижевський [10], М. Саєвич [12], Л. Фроляк [8], Г. Аркушин [1] та ін. До сьогодні найдокладнішим фонетичним дослідженням говірок ареалу залишаються розвідки В. Курашкевича, які охоплюють усе Підляшшя, а також Холмщину; для нас вони становлять особливу цінність, оскільки разом із матеріалами «Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB) та «Атласу польських діалектів» (AGP II) уможливають вивчення динаміки в українських північнопідляських говірках, які є об'єктом нашого зацікавлення.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз діалектного мовлення в говірці Канюк дав змогу типологізувати рефлекси псл. *ě, *e, *o. Як показують таблиці 1–2 (див. нижче), говірці с. Канюки властива значна варіантність у рефлексії *ě, *o, *e як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиціях. Засвідчено як дифтонгійні сполуки, так і монофтонги; причому вони можуть варіювати не просто в говірці, а в одній лексемі чи навіть словоформі в мовленні одного інформанта.

Таблиця 1

Рефлекси *ě, *o, *e в наголошеній позиції

Рефлекси *ě		Рефлекси *e		Рефлекси *o	
[^h ie]	д'іед, чоло'в'іек	[ie]	ш'е с', заїд'іете	[yo]	по'м'ог, груош
[^h e]	м'ев, х'л'еба, 'с'ечка, в_р'і'ц'е	[e]	при'вез'іна, т'реба	[o]	х'войка, к'роква; 'кон'ікі, 'тойе, о'полок
[^h e ^l]	в_во'д'е'і, на_ц'е'ілу	[^h e]:	'з'емл'у'д'ел'ц'ув, за'л'ежит, 'с'ети 'ці'	ó	до'м'ов, л'е'с'ов
[^h e]	з'р'езане, за_р'ечкойу	[o]	за'н'ос, ко'л'оса.	y ^o	ну ^o ч
[^h ê]	р'езат'і	[^h o]	при'в'іоў (очевидно, < в'іо внаслідок вокалізації й)	y	'муїї, свуї, л'і'суї
[^h i]	'ц'ілу, не'д'і'л'е				
[^h a]	от_с'в'атла				

¹ З огляду на неможливість висвітлити в статті всі риси вокалізму, зупинимося лише на деяких, які формують фонетичний образ цієї північнопідляської говірки на тлі інших.

Рефлекси ненаголошених *ě, *e, *o

Рефлекси *ě		Рефлекси *e		Рефлекси *o		
[ʲe]	<i>п'ес'ков'і, л'е'саком лісником'), (м. в.)</i>	<i>биф (‘був 'дуб'е</i>	[e]	<i>не_б'ит'і, не_по'в'ерит, вес'нойу, в_се'л'е, вечо'рам'і, смерд'у'ха, заве'лос'а, бес_мами, із_зем'л'іе, прине'су, у'поперек</i>	[o]	<i>закритий склад: вої'на, зас'тала ноч</i> <i>відкритий склад: 'тато, до'в'едал'іс'е, сто'йал'і, до'дому, ос'тал'іс'е, переночо'ват'і. гово'рит'і, о'рат'і, ко'с'ім'і, по'том хо'т'елос'і</i>
[e]	<i>рез'б'е, резб'іа'ром</i>	[ʲe]	<i>'ал'е</i>			
[ʲa]	<i>с'а'даїте, с'а'даї, от_с'а'в'атла.</i>	[ʲi]	<i>шчо_н'і'буѡ', во'на при'вез'іна, н'іна'в'іѡжу</i>			
[и]	<i>ри'ка</i>	[и]	<i>'будите з'нат'і, 'перит с'в'атом, ми'не (зн. в. – ми'не 'л'уд'і л'уб'іл'і), ни_хочу ни_да'л'і, ни_би'л'і, ни_пон'імайу. шис'т'оро</i>			
[ʲi]	<i>ц'і'луйу'е, ц'і'лу'ват'іс'е, осв'і'шчало, в_йа'к'их м'іс'ц'ах, 'вир'іѡжу, у_шап'ці, 'мес'ц'і, л'і'суу, зам'іс'т'іу (‘помістив')</i>					
[ʲi]	<i>в_р'і'ц'е</i>					

Дифтонгійні рефлекси *ě, *o, *e. Дифтонгійні континуанти є давнім явищем, що характеризує північний говір української мови загалом і північнопідляські говірки зокрема. Північне Підляшшя належить до тих архаїчних ареалів, де назагал добре збережені давні дифтонгійні сполуки як континуанти посл. *ě та на місці давніх *o, *e в новозакритих складах, які постали після занепаду зредукованих². Розвиток дифтонгів у поліських діалектах традиційно пов'язують із наголосом; відповідно, це зумовило й модель опису особливостей системи вокалізму говірки с. Канюки залежно від наголошеної / ненаголошеної позиції, а також відкритості / закритості складу як основних чинників розвитку системи вокалізму в українських діалектах. Водночас рефлексіацію давніх вокалів доцільно розглядати у зв'язку з їхнім консонантним оточенням, зокрема ступенем палатальності попереднього приголосного.

Сучасні записи з говірки с. Канюки засвідчують дифтонг переднього ряду *ie* і дифтонг заднього ряду *yo* в різних позиційних виявах; аналогічні дифтонгійні рефлекси властиві й сусіднім із Канюками говіркам, розташованим на північ від Нарви, зокрема н. пп. Риболи, Трестянка, Козлики (AGWB 2, т. 43, 44, 49, 50, 52; ГП, 440–445). Дифтонг *ie* та його

² Попри складне сприйняття на слух дифтонгійних сполук, самі північні підляшуки вирізняють двозвуки на тлі інших голосних, що відображено в письмових текстах північнопідляським діалектом, широко творених у різних стильових жанрах представниками місцевої інтелігенції (див., напр., праці Ю. Гаврилюка, матеріали видання «Над Бугом і Нарвою» тощо).

варіанти виявлено в позиції на місці псл. **ě* під наголосом (у закритих та відкритих складах) – після м'яких передньязыкових, губних, та сонорних *p*, *l* (це, зокрема, відображають ізофони 5–6 на карті Курашкевича [11, s. 167, załącznik 3]): *d'ied*, *pra'd'iet*, *so'b'e*, *o'b'iedi*, *v'iem*, *cholo'v'iek*, *m'ieŭ* [1 ос. одн. мин. ч. дієслова *miti* 'мати' (очевидно, < **jьmĕti* (ЕСУМ 3, с. 414)], яка саме в такій формі властива для інших північнопідляських говірок, див., напр.: [СУГП, с. 92)], *'p'ezat'i*, *iz_zem'l'ie*. Дієслово *v'iem* 'знаю' є давньою формою 1 ос. одн. від псл. основи **vĕděti* (ЕСУМ 1, с. 390–391), яка поширена в говірці Канюк, як і в інших говірках Північного Підляштя (*'v'edajete jak to jest?*; *mi do'v'edal'ic'e*); водночас припускаємо, що така форма підтримувана збіжністю з польською формою 1 ос. одн. теп. ч.: *wiem*.

З погляду повноти творення дифтонги, що трапляються в говірці, різні – повного і неповного творення, напр.: *три ш'тири 'метри п'їат' ш'їєс' поко'пат'і, со'б'їє; 'бил'і дрово'с'їєк'і; о'б'їєди варил'і, кол'їєс' d'їєд мої вит'a'гав 'с'єте; 'n'їєчку? / їа ро'б'їв 'печ'ї с'тав'їв*. Аудіальний аналіз сучасних діалектних записів підтверджує давніші висновки вчених, зокрема О. Курило, про те, що в зоні контактування українських північних говірок із неукраїнськими діалектами в дифтонгах неповного творення слабким (глайдом) є перший компонент, на відміну від, напр., східнополіських говірок, де це «звук падучої сонорності»³ [4, с. 79]. Водночас сама авторка наводила приклади і з інших, не межових українських говірок на Волинському Поліссі, де також засвідчено дифтонги з другим сильним компонентом [4, с. 80–81]. В. Курашкевич розрізняв «білоруський» тип дифтонгізації (із початковим слабким компонентом *o*, *e*, і його повною редукацією до *o*, *e* в складах ненаголошених) та «український» тип дифтонгізації [дифтонги повного творення *io*, *ie* та їхню редукацію в ненаголошених складах до *u* – *i* (y)] [11, s. 167, załącznik 3]; межу між цими типами дослідник проводив поблизу р. Нарва. Як припускає О. Іщенко за результатами новітніх експериментально-фонетичних досліджень, «висхідний тип дифтонга з'являється на всій досліджуваній території» [Поліссі – М. Т.], хоча можливо, що «відсоток їхнього скупчення різнитиметься в правобережних і лівобережних північних діалектах» [3, с. 99].

Прикметно, що в досліджуваній говірці с. Канюки частота вживання дифтонгів, властивих північнопідляському ареалу, знижується, порівняно з говірками, розташованими на південь від Нарви. У тих самих словоформах в очікуваних для дифтонгів позиціях спостережено варіантність вияву континуантів із переважанням монофтонгів. Напр., у мовленні одного інформанта засвідчено такі варіанти зворотного займенника *собі*: *со'б'є* (3 рази), *со'б'ї* (1 раз; у вислові *ї_сам по_со'б'ї*), *со'б'їє* (1 раз); *чоло'в'їєк* (3 рази), *чоло'в'єк* (11 разів). Характерно, що в іншій етимологічній позиції на місці псл. **e* під наголосом у новозакритих складах після занепаду зредукованих лише кілька разів виявлено дифтонг неповного творення: *'n'їєчку*, *ш'їєс'*; так само, як і дифтонг заднього ряду *uo* на місці давнього **o* в такій самій фонетичній позиції: *по'м'юг*, *груош*. Для цих позицій більш характерні монофтонгійні континуанти (див. нижче).

Причина зменшення кількості дифтонгів порівняно з давнішими джерелами [напр., уже згадуваним (AGWB 2, т. 43, 44, 49, 50, 52), де в сусідніх із Канюками картографованих говірках систематично відзначено дифтонгійні рефлексії в етимологічних позиціях], очевидно, двовекторна, часопросторова, і сьогодні немає підстав кваліфікувати неповну дифтонгізацію в сучасних говірках як загалом білоруський тип, оскільки тенденція до монофтонгізації дифтонгів властива й іншим поліським говіркам [3, с. 99 та ін.]; напр., у розташованій південніше говірці с. Курашево (гміна Чижі) також виявлено дифтонги і повного, і неповного творення: *ча'с'юŭ*, *р'юк* поряд із *Б'їлос'туок*. З одного боку, тенденція до втрати дифтонгів є загальноукраїнською, про що неодноразово зазначали лінгвісти; з іншого, – саме розташування Канюк на північно-західній межі ареалу поширення українських говірок, де наявний вплив діалектів інших мов, для яких дифтонгізація не характерна, про що, зокрема, зазначала й Т. Назарова [7, с. 14–15]. Напр., ДАБМ у контактних білоруських говірках дифтонгів не засвідчує; натомість дифтонгійні сполуки, які відбиває (ДАБМ, к. 34,

³ Тобто звук із другим слабким компонентом.

35), властиві українським говіркам брестсько-пинського ареалу, що в минулому був єдиним із Північним Підляшшям. Варіантність у реалізації дифтонгійних / монофтонгійних сполук засвідчують і записи із сусідніх з Канюками говірок, напр., у говірці Риболи відзначено: *л'іет не_в'іеду кул'ко, р'іечечка*, і паралельно: *не_в'еду, в'еруйут, д'ет'і, р'ічка* (ГП, с. 440, 442).

Прикметно, що дифтонгійну вимову голосних фонем виявлено в нетипових, так званих неетимологічних, позиціях; деякі із цих форм трапляються в говірці спорадично, паралельно до форм із монофтонгами; в інших переважають дифтонгійні рефлекси, і таке вживання поширене в говірці. У Канюках зафіксовано: *жил'і_е* 'жили', *тра'ч_іе* (в обох випадках на місці **i* (*u*)); *зайд'іете* 'зайдете' (на місці **e*); займенник *с'іета* 'ця' (очевидно, <**сь* + *та*). Варіант дифтонга *іе* не засвідчений у докладному аналізі В. Курашкевича: він уживаний в одній, але повторюваній словоформі *тра'ч_іе* після шиплячого приголосного: *ко'тори / р'езал'і_дери́во вз'до́жи / то бил'і_тра'ч_іе // а_в'поперек то 'бил'і_дрово'с'іек'і*. Зазначимо, що в цьому ареалі дифтонг на місці **i* (*u*) (як-от у *жил'і_е*) фіксували й інші дослідники, зокрема Г. Л. Аркушин, напр. *ім'і́е, їм'і́е, прійт'і́е* та ін. [1, с. 36], який зазначав, що «підляські говірки виявляють оригінальність форм з кінцевим дифтонгом не лише серед західнополіських, а й майже серед усіх українських діалектів» [1, с. 107].

Монофтонгійні рефлекси давніх **ě, e, o*. У Канюках найчастотнішим виявом **ě* під наголосом є рефлекс [ʲe] / [e] / [eʲ], який засвідчено після різних за якістю приголосних – губних, передньоязикових, бокового сонорного [л], що є м'якими в цій позиції, та напівпом'якшеного дрижачого сонорного [р]: *в_б'ежин_ство, пол'ена, л'ен'і́й, хл'еба, д'ед, не_пов'ерит, н'емці́, с'т'ени, ув'еч'ніт'і, л'ес, ф_т'ену* 'в затінку'; *р'ежищ'е, гр'е́й, мати'р'е*. І-рефлекс у цій позиції виявлено лише в кількох словоформах. Натомість у ненаголошених складах на місці **ě* навпаки домінує [i]: *ці'ілу́йуц'е, ці'ілу'ват'іс'е, осв'іш_чало, в_йа'к_их_міс'ці_ах, вир'іжу, у_шапці́, м'ес'ці́, лі'су́й, зам'іс'т'і́й*. Засвідчено форми з нетиповим для українських діалектів розвитком **ě* не під наголосом, що відображають урізноманітнення фонетичної палітри за рахунок граматичних з походження словоформ: *то с'а'да́йте_туда, с'а'да́й*. Такий рефлекс властивий білоруському ареалу (ДАБМ, к. 4, 11, 15, 16 та ін.; ОЛА-1, к. 56, 58, 65 та ін.), проте в говірці Канюк ми зафіксували його лише в кількох формах, що свідчить про несистемний характер цього явища.

Варіантними також є рефлекси наголошеного **e*, що загалом представлені як [e] після твердого або м'якого приголосного: *об'дерти́й, ч'есл'а* 'тесля', *во'на_привез'іна, не_вел'м'і, т'реба*; *з'емл'уд'ел'цув, н'емці́, зал'ежит, с'ети*. За даними В. Курашкевича, поблизу с. Канюки проходять межі поширення твердих губних і передньоязикових приголосних перед [e] [11, заłącznik 2, 3], що, припускаємо, пояснює варіантність їх вияву в говірці.

Особливістю говірки Канюк є те, що в цій позиції спорадично трапляється [o]: *за'н'ос, кол'оса, вс'о*, навіть на місці нового *e* (<**ь*): *л'око* 'легко', що відбито і в «Атласі східнослов'янських говірок Білосточчини» (АГВВ III, т. 160). Припускаємо, що ця риса може бути наслідком пізнішого впливу білоруських говірок [див., напр.: (ДАБМ, к. 29, 30, 33)] або російської мови, елементи якої трапляються в мовленні респондентів із Північного Підляшшя внаслідок того, що їхні предки перебували в «біженстві»⁴.

У ненаголошеній слабкій позиції **e*, як і в багатьох інших українських говірках, здебільшого представлений звуком [e] або ж звуком [и] високо-середнього підняття: *в_сел'е, прине'су, рем'есло, ў_поперек, переу́йоу, по́йдем, вивез'ени, пол'е'жав і перит с'в'атом, ми'не, ти'пер, матир'і_йалам'і, с'тежичка* тощо. Ненаголошену дієслівну частку / префікс *не-* здебільшого вимовляють як [ни], лише в деяких випадках засвідчено інші континуанти (*ніна'в'іжу, не_бит'і*).

В окремих словоформах у сполученні **tert* зафіксовано вимову післянаголошеного голосного *e* як голосного високо-середнього підняття [и] (напр., системна вимова *'дери́во, [сн'лавишчик'і] д'ери́ва, на_д'ерив'і*), а також навіть континуант [er] на місці повноголосної

⁴ Пол. bieżeniństwo; примусова евакуація населення Підляшшя і Холмщини до Росії з наближенням фронту під час Першої світової війни.

форми: *ото́ так розр'езувало́с'є д'ерво*. Таку саму паралельну вимову повноголосної форми і неповноголосної з нульовим другим голосним після сонорного відбиває «Атлас східнослов'янських говірок Білосточчини» (AGWB I, м. 40); це явище об'єднує говірку з ареалом інших українських північнопідляських говірок на південь від Нарви аж до Сем'ятичів, а також українських берестейсько-пинських говірок, що відображає «Загальнослов'янський лінгвістичний атлас» (ОЛА-9, к. 47); з огляду на компактність і насиченість названого мікроареалу, це свідчить про давність такої рефлексії. Водночас згадана карта (AGWB I, м. 40) показує, що ареал поширення форми *дерво* збігається з ареалом твердої вимови приголосного [д], що для досліджуваної говірки потребує уточнення, оскільки тут паралельно до твердого [д] виявлені й форми з м'яким [д'] перед голосним переднього ряду [е]: *'буд'єш, на́ л'у'д'єй, на́ д'єрив і*.

Засвідчено зміну *e → [o] незалежно від наголосу після споконвічно м'яких приголосних – шиплячих та й, що охоплює весь український західнополіський ареал (АУМ II, к. 38): *йо'ла, чоло'в'єк, нижо'нати, 'жонка, 'шостий*. В окремих випадках перехід *e і навіть *ě (поодинокі випадки) засвідчений і після інших за якістю м'яких приголосних – після передньоязикових: *'поїдем там за́ с'о'ло* (паралельно засвідчено *в́ с'є'ло*); *шис'т'оро*.

На місці давнього *o під наголосом переважає монофтонг [o] незалежно від якості складу (закритого чи відкритого): *'поўноч, х'войка, к'роква, обо'рот к'ров'і; 'кон'ік'і, 'тойє, о'полок* 'частина даху хати'. В окремих лексемах [o] може бути більш закритим або просуватися до високого підняття, аж до повного переходу в [y], хоча така вимова є менш частотною, ніж [o]: *'дуже по'пал'аних 'било в'йосок до'мѡв; л'є'сѡв; перес'нав ну'ч; 'муйі 'добрийє ко'л'єга; вун; по'тум; на́ тум ок'нов'і, на́ всхуд*. Водночас останню форму ми схильні коментувати як вплив польської мови, адже для українських говірок не характерне поєднання великої кількості приголосних, яку маємо на початку форми.

Безваріантно незалежно від наголосу [o] зберігається в повноголосних сполуках [oro], [оло], що розвинулись із *tort, *tolt: *по'лову, со'ломойу, по́ боло'тах, би'ла доро'гайа 'мебл'а*; у лінгвогеографічних джерелах у цій позиції відзначено [оло], [олу] в говірках поблизу Канюк (AGWB I, м. 37).

Іноді в слабкій позиції також відзначено частковий або повний перехід o → y, але в поодиноких формах: *по́ во'г'н'є; на'чал'н'ікуй, з'емл'у'д'ел'цув, от́ ну'в'ночи*. У префіксі / прийменнику *подь в новозакритому ненаголошеному складі системно вживаний [y]: *пудвал'іни, пудход'іл'і, пудри'вайец'є, на́ пуд'логу, пуд'ок'ном, пуд'мурочки*, тоді як у відкритому ненаголошеному – [o]: *'ал'є так под'і'в'ів'є, 'завше мн'є 'руку пода'вал'і*. Звук [o] збережено в запозичених лексемах: *сн'рава би'ла господа'ра*.

Зафіксовано неповноголосну форму: *колов'роткув не́ ро'б'ів*; очевидно, неповноголосся на місці *tort у лексемі *колов'роток*, що походить від псл. *kolovort-ъk-ъ [так само, як і *ков'роток* в інших північнопідляських говірках, які ми обстежили, що також підтверджують матеріали Г. Л. Аркушина (СУГП, с. 73–74)], зумовлена польським впливом із його системним неповноголоссям.

Прикметно, що вплив польської мови у вокалізмі на системному рівні відзначений обмежено; радше це окремі слова в польському фонетичному оформленні, запозичені як цілісна одиниця, навіть ті, що мають спільну основу в українській мові, напр. т. зв. «укання» – перехід [o] в слабкій позиції в [y]: *ш'кулку* (=школу); часто укання відзначене в закінченні -ов род. в. іменників, у якому бачимо вплив губного на посилення огублення (регресивна акомодация): *'лонкув, ко'л'єгув, в'ладз'ув, з'емл'у'д'ел'цув* та ін.; пор.: аналогічно в деяких інших північнопідляських говірках із впливом польської мови трапляються флексії -иц (AGWB III, м. 216–219).

Спорадично в Канюках виявлено «акання» – одну з головних рис вокалізму, яку кладуть в основу розмежування українських та білоруських говірок: його засвідчено в непитомих українських словоформах чи висловах, запозичених із білоруської або російської мов, що свідчить про напливовий, вторинний / цитатний характер цієї риси: *жиз' ха'рошайа, шал'таї́ бал'таї́*, а також у позиціях, де [a] на місці [o] міг постати внаслідок гармонії –

акомодації *o* до *a* перед наголошеним складом з [a]: *a_йа астаўс'а*, хоча на *хо'з'аїств'і*. Загалом у говірці Канюк здебільшого системно збережена опозиція /o:/a/, що властиво й іншим північнопідляським говіркам, де в слабкій позиції вжито [o] або [y] (AGWB I, т. 2, 6, 7, 8 та ін.).

Рефлекси *ε. Як зазначає Ю. Шевельов, «у переважній більшості північноукраїнських говірок наголошений *ε перейшов у 'а, як і в південноукраїнських говірках; натомість у ненаголошеній позиції йому відповідає *e*: *дев'яту(й)* проти *деветь*» [9, с. 183]. Щодо говірок Підляшшя дослідник стверджував, що в північнопідляських говірках («на північний захід від Берестя») у ненаголошених складах ужито звук *e*, відповідно з твердим попереднім приголосним.

У сучасній говірці с. Канюки на місці наголошеного псл. *ε очікувано постає [a]: *т'ашко, в'з'авс'а, з'н'ав, д'акуйе, с'в'атом* тощо, що загалом є продовженням тягlosti західнополіського ареалу на північний захід, через брестсько-пинські говірки (окрім найзахіднішої частини, західніше від р. Стир, де в цій позиції, як і в більшості південно-західних українських говірок, поширений інший рефлекс – [e] (АУМ II, к. 41); водночас у Канюках засвідчено форму з [e] в цій позиції – *пог'лед'ім'і*). Засвідчено також форми *в'час'е, ни'м'ев'часу* – [a] після твердого шиплячого, але це цілком системний вияв, адже ствердіння шиплячих відбулося пізніше, ніж деназалізація носових. Натомість у ненаголошеній позиції в Канюках спостережено варіантність рефлексії давнього *ε; варіанти можуть бути в тій самій словоформі чи корені в мовленні одного інформанта; у ненаголошеній позиції засвідчено як [a], так і [e], [e]: *дев'ат'цот // 'девет', девет'настом, т'рицет' // ш'іс'нац'ат', в'нам'ет'і // 'намет', 'наметку, запаме'таў, в'п'ят'настум, п'яти, с'пал'ане // с'пал'ених, роз'вал'ане // по'вал'ене; ут'аг'ло, св'а'тих, висв'аш'чалос', тис'ачи, с'ем'іс'ат // вос'ем'іс'ат*. Варіантну рефлексію в українських брестсько-пинських та волинсько-поліських, середньо- і східнополіських говірках засвідчують також інші джерела (ДАБМ, к. 7, 19; АУМ II, к. 45, 46; АУМ I, к. 48–54); хоча в північнопідляських говірках в ненаголошеній позиції вчені переважно фіксують *e* на місці *ε [6], що не характерно для білоруського типу вокалізму (ДАБМ, к. 7).

Варта уваги рефлексія *ε у зворотній дієслівній частці *с'а* (завжди ненаголошеній) < псл. *sε, що в говірці Канюк здебільшого вимовляється як [c'e]: *ц'ілу'ват'іс'е, во'рочаўс'е, до'в'едал'іс'е, у'чит'іс'е, пос'в'ат'ім'іс'е, мол'іс'е* тощо; таку саму вимову відзначав В. Курашкевич на півночі досліджуваного ареалу, тобто в говірках поблизу Канюк [11, с. 130]. Рідше засвідчено [c'a], [c'e^a]: *зав'елос'а, не' заї'мавс'а, пр'і'учиўс'е^a*; один раз — [c'i]: *і так 'попросто 'ето зав'елос'а / по'том хот'елос'і утр'вал'іт'і*. Крім того, в окремих випадках відзначено виразну дифтонгійну вимову в ненаголошеній позиції: *вер'нуўс'іе, закла'далос'іе*⁵. Такий нетиповий розвиток *ε в цій структурі [зауважимо, що АУМ для західнополіського ареалу фіксує єдиний варіант [c'a] (АУМ II, к. 248)] потребує подальшого вивчення, зокрема й на тлі інших обстежених говірок цього мікроареалу та нетипових дифтонгійних континуантів в усьому поліському ареалі. Водночас варто згадати теорію В. Курашкевича, який докладно вивчав розвиток [a] у зв'язку з іншим прикметним поліським явищем – дифтонгами на місці *ě [11]. Учений припускав, що, окрім дифтонгів *іе* і лабіального *уо*, на Підляшші був ще третій двозвук *іа*, розвиток якого далі був підтриманий розвитком *іе* < *ě. В. Курашкевич стверджує, що *іа* розвинувся після м'яких приголосних, і не лише в наголошених складах [11, с. 147–149]: «Залежно від розвитку вимови дифтонга *іа* він спрощувався в ненаголошених складах до голосних найближчих до *e* чи *a*, напр.: *d'е'шет', t'у'са'а*, так само як дифтонги *іе* – *уо* без наголосу спрощувалися до найближчих голосних: *e* у *і* – *u* о» [11, с. 149]⁶. Зауважимо, що з цією теорією не погоджується В. Мойсієнко [6], актуалізуючи віднайдення нових фактів нетипової дифтонгійної рефлексії в українських діалектах. Припускаємо, що кількість виявів дифтонгійної вимови на місці *ε, зокрема і в

⁵ Дифтонг *іе* в наголошеній позиції на місці [a] у говірках Південного Підляшшя відзначали В. Курашкевич, Ф. Чижевський, І. Ігнатюк [11, заłączник 1; 10, с. 135–139; 2, с. 233].

⁶ Оригінал цитати: «Zależnie od zaawansowania wymowy dyftongu *ia* upraszczał się on w sylabach nieakcentowanych na głoski najbliższe: *e* у *і* – *u* о».

ненаголошеній позиції, могло бути ширшим, принаймні в говірці Канюк зафіксовано ще одну форму, де в ненаголошеній позиції засвідчено дифтонгійну вимову, однак уже після пом'якшеного губного: *йак 'роб'іет у'їже фотоґраф'ії то / то ўже з'найуц':а*. Хоча в цій позиції можливий інший шлях постання дифтонгійної вимови, а саме – внаслідок вокалізації *й* після пом'якшеного губного [у цій позиції перехід *i* < *й* у звукосполучі [ʰe] є цілком артикуляційно обґрунтованим, напр., (AGWB III, т. 147) показує суцільне поширення на цій території звукосполучки *рi* перед **е*].

Звичайно, що в говірці засвідчений вплив польської мови. Відповідно у формі *по'пенкаіе* 'потріскає' < пол. *рękać* 'тріскати' на місці давнього **е* функціонує сполука [eɪ] / [eɪ'] [також див. (СУГП, с. 117)], що свідчить про відносно недавнє лексичне запозичення.

Висновки і перспективи. З огляду на те, що виявлені на початку ХХІ ст. основні фонетичні риси говірки с. Канюки, зокрема в системі вокалізму, є такими, як їх описали дослідники середини ХХ століття, це дає підстави стверджувати про сталість фонетичної системи аналізованої північнопідляської говірки.

Аналіз вокалізму засвідчує український тип цієї говірки й належність до північноукраїнського наріччя, оскільки більшість рис має ареальне продовження в інших північнопідляських говірках західнополіського говору. Більшість наведених рис і тенденцій у системі вокалізму відображено і в ДАБМ, у говірках брестсько-пинського ареалу, які є власне українськими. Вони виявляють тяглість і далі, у північному наріччі вже на території України. Білоруських рис практично не виявлено або вони мають спорадичний характер, очевидно, запозичені нещодавно й загалом не впливають на фонетичний образ говірки с. Канюки.

Досліджуваній говірці притаманна варіантність на фонетичному рівні; це свідчить про те, що фонетичні зміни, зокрема й пов'язані з монофтонгізацією вокалів, тривають і сьогодні.

На тлі загальнополіських тенденцій, які переважають у говірці, в окремих випадках виявлено особливі континуанти давніх голосних, що може свідчити як про зовсім недавні впливи польської мови, так і про особливий шлях розвитку праслов'янських вокалів у цих говірках. Такі особливі, зокрема поодинокі словоформи, потребують дальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Українські говірки Підляшшя: сучасне усне мовлення. Луцьк : ФОП Іванюк В. П., 2022. 196 с.
2. Ігнатюк І. Українські говірки Південного Підляшшя. *Волинь філологічна: тексти контекст*. Вип. 9: *Західнополіські говірки в просторі і часі*. Луцьк, 2010. С. 233–238.
3. Іщенко О. Дифтонги в північноукраїнських діалектах (за даними інтонографування). *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 22(2). С. 89–100. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_13).
4. Курило О. До питання про походження північноукраїнських рефлексів о – ue, we, wy, e. *Збірник Комісії для дослідження історії української мови УАН*. Т. І. Київ, 1931. С. 79–85.
5. Лесів М. Особливості говору українців Холмщини та Підляшшя. *Холмщина і Підляшшя : іст.-етногр. дослідж.* : монографія. Київ : Родовід, 1997. С. 86–100.
6. Мойсієнко В. Континуанти давнього **е* у поліських говорах. *Українська мова*. 2005. № 2. С. 71–88. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/15004/>.
7. Назарова Т. В. Розвиток рефлексів **ъ*, **о*, **е* в українських говорах. *Мовознавство*. 1972. № 1. С. 13–27.
8. Фроляк Л. До питання про рефлексіацію **ѣ*, **е*, **о* в північнопідляських говірках: дифтонги в текстах пісень з північного Підляшшя. *TeKa Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2020. 6. S. 87–100. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2015582>.
9. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Переклад з англ. Сергія Вакуленка та Андрія Даниленка. Харків : Акта, 2002. 1054 с.
10. Czyżewski F. Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukraińskich południowo-wschodniego Podlasia. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; Wydział Humanistyczny, 1994. 468 s.
11. Kuraszkiewicz W. Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniostowiańskiej. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. 313 s.
12. Sajewicz M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostocczyźnie. *Gwary północnego Podlasia*. Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia. (s. 23–39).

Умовні скорочення використаних джерел

- АУМ – Атлас української мови : в 3 т. Київ : Наукова думка, 1984–2001.
- ГП – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (Тексти). Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2007. 534 с.
- ДАБМ – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы / Пад рэд. І. Аванесова та ін. Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1963.
- ЕСУМ 1 – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1982. 632 с.
- ОЛА-1 – Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 1. Рефлексы *ě / Под общ. ред. В. В. Иванова. Белград, 1988. 164 с.
- ОЛА-9 – Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Вып. 9. Рефлексы *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt / Eds. M. Ireinová, P. Pěadková. Praha : Academia, 2019. 191 с.
- СУГП – Аркушин Г. Матеріали до Словника українських говірок Підляшшя. Луцьк : Терен, 2022. 192 с.
- AGP – Dejna K., Gala S., Zdaniukiewicz A., Czyżewski F. Atlas gwar polskich. T. 2. Mazowsze. Warszawa : Polska Akademia Nauk; Komitet Językoznawstwa; Upowszechnianie Nauki – Oświata “UN-O”, 2000.
- AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1980–2009. T. I–X.

References

1. Arkushyn, H. (2022). Ukrainski hovirky Podliashshia: suchasne usne movlennia [Ukrainian Dialects of Podlasie: Contemporary Spoken Speech]. Lutsk : FOP Ivaniuk V. P. (in Ukr.)
2. Ihnatiuk, I. (2010). Ukrainski hovirky Pivdennoho Podliashshia [Ukrainian Dialects of Southern Podlasie]. In: *Volyn filolohichna: tekst i kontekst. Vol. 9: Zakhidnopoliski hovirky v prostori i chasi [Volyn Philological Studies: Text and Context. Vol. 9: Western Polissian Dialects in Space and Time]*. Lutsk, 233–238 (in Ukr.).
3. Ishchenko, O. (2010). Dyftonhy v pivnichnoukrainskykh dialektakh (za danymy intonohrafuvannia) [Diphthongs in Northern Ukrainian Dialects (Based on Intonographic Data)]. In: *Volyn – Zhytomyrshchyna [Volyn – Zhytomyrshchyna]*, 22(2), 89–100. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(2)_13) (in Ukr.).
4. Kurylo, O. (1931). Do pytannia pro pokhodzhennia pivnichnoukrainskykh refleksiv o – ue, we, wy, e [On the Origin of Northern Ukrainian Reflexes o – ue, we, wy, e]. In: *Zbirnyk Komisii dlia doslidzhennia istorii ukrainskoi movy UAN [Proceedings of the Commission for the Study of the History of the Ukrainian Language of the Ukrainian Academy of Sciences]*. T. I. Kyiv, 79–85 (in Ukr.).
5. Lesiv, M. (1997). Osoblyvosti hovoruv ukrainsiv Kholmshchyny ta Pidliashshia [Features of the Speech of Ukrainians of Chełm Land and Podlasie]. In: *Kholmshchyna i Pidliashshia : ist.-etnohr. doslidzh. [Chełm Land and Podlasie: Historical and Ethnographic Studies]*: monohrafiia. Kyiv: Rodovid, 86–100 (in Ukr.).
6. Moisiienko, V. (2005). Kontynuanty davnoho *ę u poliskykh hovorakh [Continuants of Proto-Slavic *ę in Polissian Dialects]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian Language]*, 2, 71–88 (in Ukr.).
7. Nazarova, T. V. (1972). Rozvytok refleksiv *b, *o, *e v ukrainskykh hovorakh [The Development of the Reflexes of *b, *o, and *e in Ukrainian Dialects]. In: *Movoznavstvo [Linguistics]*, 1, 13–27 (in Ukr.).
8. Froliak, L. (2020). Do pytannia pro refleksatsiiu *ě, *e, *o v pivnichnopolidskiykh hovirkakh: dyftonhy v tekstakh pisen z pivnichnoho Podliashshia. In: *Teka Komisji Polsko-Ukrainskich Związków Kulturowych*, 6, 87–100. Available at: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2015582> (in Ukr.).
9. Shevelov, Yu. (2002). Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy [Historical Phonology of the Ukrainian Language] / transl. by Serhii Vakulenko and Andrii Danilenko. Kharkiv : Akta (in Ukr.).
10. Czyżewski, F. (1994). Fonetyka i fonologia gwar polskich i ukrainskich południowo-wschodniego Podlasia. Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej; Wydział Humanistyczny (in Pol.).
11. Kuraszkiewicz, W. (1985). Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniosłowiańskiej. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985 (in Pol.).
12. Sajewicz, M. (2008). Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostoczczyźnie. In: *Gwary północnego Podlasia*. Puchły: Stowarzyszenie Dziedzictwo Podlasia; Bielsk Podlaski: Związek Ukraińców Podlasia, 23–39 (in Pol.).

Legend

- АУМ – Атлас української мови : в 3 т. (1984–2001) [Atlas of the Ukrainian language: in 3 vols.]. Vols. 1–3. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
- ГП – Аркушин, Г. (2007). Голоси з Підляшшя (Тексти) [Voices from Podlasie (Texts)]. Lutsk : RVV «Vezha» Volynskoho derzhavnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 534 (in Ukr.).
- ДАБМ – Дыялекталагічны атлас беларускай мовы (1963) [Dialectological Atlas of the Belarusian Language] / Pad red. І. Аванесова та ін. Мінск : Vydavetstva Akademii navuk BSSR (in Bel.).
- ЕСУМ 1 – Melnychuk, O. S. (Ed.). (1982). Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. Vol. 1. Kyiv : Naukova dumka, 632 (in Ukr.).
- ОЛА-1 – Ivanov, V. V. (Ed.). (1988). Obshechslavianskii linhvisticheskii atlas. Seriiia fonetyko-hrammaticheskaia. Vyp. 1. Refleksy *ě [All-Slavic Linguistic Atlas. Phonetic-Grammatical Series. Issue 1. Reflexes of *ě]. Belhrad, 164 (in Rus.).

OJA-9 – Obshchslavianskii linhvisticheskii atlas. Serii fonetyko-hrammaticheskaja. M. Ireinová, P. Přádková (Eds.). (2019)/ Vyp. 1. Reflexy *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt [All-Slavic Linguistic Atlas. Phonetic-Grammatical Series. Issue 1. Reflexes of *tort, *tolt, *tert, *telt, *ort, *olt]. Praha: Academia, 191 (in Rus.).

ЦУП – Arkushyn, H. (2022). Materialy do Slovyka ukrainskykh hovirok Pidliashshia [Materials for the Dictionary of Ukrainian Podlasie Dialects]. Lutsk : Teren, 192 (in Ukr.).

AGP – Dejna, K., Gala, S., Zdaniukiewicz, A. & Czyżewski, F. (2000). Atlas gwar polskich. T. 2. Mazowsze. Warszawa : Polska Akademia Nauk; Komitet Językoznawstwa; Upowszechnianie Nauki – Oświata “UN-O” (in Pol.).

AGWB – Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. (1980–2009). Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. T. I–X (in Pol.).

ON THE VOCALISM OF THE NORTH PODLASIE DIALECT OF KANIUKY VILLAGE IN THE CONTEXT OF THE POLISH – EASTERN SLAVIC BORDERLAND

Maryna Tkachuk, Candidate of Philological Sciences,

Senior Scientific Associate, Department of Dialectology,

Institute of the Ukrainian Language, National Academy of Sciences of Ukraine

(Kyiv, Ukraine)

e-mail: tkachuk_maryna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4165-7741>

Abstract. Introduction. *The study is devoted to the analysis of the main features of the vocalic system of the Ukrainian dialect of the village of Kaniuky in Northern Podlasie, Poland. A specific feature of the dialect's location is that the Belarusian dialectal area begins to the north of it, while Polish dialects are found further to the west, which may potentially influence the structure of Kaniuky phonetic system.*

The purpose *of the study is to analyze the reflexes of the Proto-Slavic vowels *ě, *e, *o, and *ę in the Kaniuky dialect; to typologize the vocalic features of the Kaniuky dialect that shape its distinctive phonetic profile as a borderland variety; to determine the dynamics of the sound inventory on the basis of earlier linguistic studies; and to interpret the dialectal features from an areal perspective, with particular attention to the influence of other contact idioms – namely, Belarusian dialects and the Polish language.*

Originality. *The material for the analysis was recorded in May 2023 during a dialectological expedition to Northern Podlasie. No earlier materials from the dialect under study have yet been identified, which increases the value of these dialect recordings from this region as a source of linguistic insight. For comparative purposes, linguogeographical sources were used, in particular Kurashkevych's maps and studies, the AGWB, as well as data from dialects neighboring Kaniuky.*

Main results of the study. *The phonetic features are interpreted from an areal perspective, with attention to their continuity in other Ukrainian dialects – particularly those of Northern Podlasie – as well as within the Belarusian and Polish continuum; on the basis of available linguistic sources, the dynamics of the features of the dialect under study are analyzed. The analysis provides grounds to argue for the stability of the phonetic features and the Ukrainian character of the dialect, as well as its affiliation with the Northern Ukrainian dialectal group, since most of its features show areal continuity in other Northern Podlasie dialects of the Western Polissian group. Belarusian features are sporadic; in addition, the influence of Polish as the language of the titular nation, spoken by all dialect speakers, is noted; this influence displays a clear socio-age-related differentiation.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *Against the background of general Polissian tendencies prevailing in the dialect, in some cases specific continuants of ancient vowels have been identified. This may indicate either very recent influences from the Polish language or a particular developmental trajectory of Proto-Slavic vowels in these dialects. Such distinctive features, including isolated word forms, require further investigation.*

Keywords: *Northern Podlasie dialect, dialectal vocalism, phonetic features, vowel continuants, reflexes of *ě, *e, *o, *ę.*

Надійшла до редакції: 17.08.2025

Прийнято до друку: 05.10.2025